

ВІДГУК

офіційного опонента

про дисертацію Дзюман Наталії Петрівни

«Семантико-синтаксична сфера займенника в сучасній українській літературній мові» (Київ, 2015. – 249 с.),

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.01 – українська мова

Витоки сучасної системи займенників, на думку багатьох дослідників історичної граматики, сягають індоєвропейської доби. Однак, як окрему частину мову займенник (поряд з іменником, дієсловом, прислівником, артиклем, прийменником, дієприкметником, сполучником) визнали в Александрійській школі в II ст. до н.е. Аристарх Самофракійський та його учень Діонісій Фракійський.

Проблема займенника знайшла своє відображення в низці праць вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (наприклад, українських – І.Ужевич, Д. Овсянико-Куликовський, О.Потебня І.Вихованець, М.Жовтобрюх, А.Загнітко, І.Кучеренко, В. Ожоган, М. Степаненко, О. Межова, І. Дудко та ін.), проте і сьогодні їх інтерпретація характеризується контрверсійністю.

Відшукуючи в цьому універсумі площину власних граматичних студій, Н. П. Дзюман звертається до нерозв'язаних проблем займенника як різнопланового лексико-граматичного розряду слів з особливим частиномовним статусом. У вивченні займенника, як слушно зауважила дисертантка, недослідженими поки що залишаються семантико-синтаксичні поведінки займенника в українській мові, вивчення його валентних можливостей, семантичної специфіки та особливостей функціонування в мові, визначення функцій займенників у структурі словосполучення, з'ясування ролі займенникових слів у семантико-синтаксичній і формально-синтаксичній організації простого речення, а також дослідження транспозиційних процесів у складі прономінативів (с. 5 дисертації, с. 1 автореферату), а дослідження семантико-синтаксичної сфери займенника відповідає сучасним потребам лінгвістики у всебічному висвітленні лексико-граматичних класів слів.

Виокремлені напрями дослідження, його теоретичні положення й науковий контекст дали змогу Наталії Петрівні системно проаналізувати специфіку конкретного фрагмента національної мовної системи, експлікованого в займенникових словах.

Досягнення конкретизованої у завданнях мети – з'ясувати семантико-синтаксичну сферу займенника в сучасній українській літературній мові – передбачало насамперед багатоаспектне вивчення реалізації заміщувально-вказівної функції займенника. А тому, працюючи над визначеними завданнями,

автор дисертації використовувала здобутки українського й зарубіжного мовознавства (список використаних джерел нараховує 261 позицію). Імпонує стиль викладу – науковий і водночас доступний, лаконічний і водночас глибоко інформативний.

Дисертація відзначається чіткістю композиційної структури. Зміст роботи викладено в трьох розділах, кожен із яких відбиває концептуально сформульовані погляди Наталії Петрівни на займенникові слова та їх функційну реалізацію в структурі синтаксичних одиниць.

У Вступі Наталія Петрівна Дзюман, демонструючи глибоку фахову підготовку й обізнаність у матеріалі, переконливо обґрунтовує необхідність розв'язання зазначених питань у дисертаційній праці, чітко формулює вихідні позиції дослідження – актуальність, новизну, теоретичну і практичну значущість праці, визначає завдання, об'єкт, предмет наукового опису й основні методи аналізу. Маючи за мету «з'ясувати семантико-синтаксичну сферу займенника в сучасній українській літературній мові» (с. 6), здобувачка цілком умотивовано послуговується методикою функційного аналізу, описовим, структурним методами, а також прийомами компонентного, контекстного аналізу.

У першому розділі роботи «Теоретичні засади дослідження займенникових слів у сучасному мовознавстві» авторка, аналізуючи відповідну наукову літературу, доцільно оперує відповідними теоріями, ідеями, іменами, обираючи оптимальний підхід для досягнення поставленої мети. Вагомим внеском у теорію дослідження є звернення дисертантки до розробок традиційної, що дозволяє розглядати займенник з погляду їхньої дейктичної функції, що є підставою виокремлення займенників як самостійної частини мови, та новітньої граматик, де займенникові слова розподілені між чотирма класами самостійних частин мови. Дисертантка не залишає поза увагою й інші критерії групування займенникових слів. Зокрема, займенники об'єднують в три групи: дейктичну, анафоричну і квантитативну (кванторну), у межах яких виділяють відповідні значеннєві розряди, що в різних граматиках мають різні термінологічні найменування. Підставою для такого групування слугували однойменні функції займенникових слів. За іншою класифікацією, займенники розподіляються за тими мовними «смыслами», які вони позначають (с. 39). У дисертації аргументовано доведено поповнення складу займенникових слів унаслідок афіксації, словоскладання та прономіналізації, описано основні словотвірні моделі.

Лаконічно, але досить вичерпно подано термінологічний апарат дослідження. Зміст ключових понять вона послідовно витримує в наступних розділах роботи, що закономірно забезпечило цілісність композиційної

структури дисертації і – найголовніше – логіку й аргументованість наукового аналізу фактичного матеріалу.

У другому розділі «Функції займенників у структурі словосполучення» Наталія Петрівна здійснює глибокий аналіз сурядних та підрядних словосполучень із займенниковим компонентом і визначає різновиди підрядних словосполучень за морфологічним вираженням головного і залежного компонента, роль якого виконують займенники. Безперечно, позитивним і новим є узагальнене подання (табл. № 2, 3, 4, 5 у додатках) характеристики семантико-синтаксичних відношень у словосполученнях із займенниковими словами.

Третій розділ дисертації «Роль займенникових слів у семантико-синтаксичній та формально-синтаксичній організації простого речення» присвячено семантико-синтаксичній характеристиці займенникових предикатних синтаксем, систематизації займенникових субстанціальних синтаксем, аналізу формально-синтаксичних функцій займенникових слів різних семантичних різновидів у структурі простого речення.

Звернення Н. П. Дзюман до проблеми з'ясування специфіки займенникових слів як репрезентантів функцій компонентів семантико-синтаксичної структури речення є актуальним, а теоретичні положення, що стосуються їхньої специфіки, доречними.

Про здатність дисертантки аналізувати складні проблеми в їхній спрямованості на визначений об'єкт дослідження свідчить і те, що, враховуючи досягнення своїх попередників, Наталія Петрівна визначила статус виражених займенниковими словами предикативних і субстанціальних синтаксем у структурі речення.

Проаналізувавши семантичну структуру елементарного речення та дослідивши значну кількість конкретних синтаксичних моделей, Н.П. Дзюман висновує, що займенникові предикати вимагають не більше двох залежних іменних поширювачів.

Цінною з погляду наукової новизни дослідження є здійснена в роботі класифікація виконуваних функцій, зокрема предметності-тотожності, модифікатора ознаки, посесивності, міри якості та кількості (с. 105–106).

Значний інтерес становлять основні різновиди субстанціальних синтаксем виражених займенниковими словами – суб'єктна, об'єктна, адресатна, інструментальна та локативна. Дисертантка переконливо доводить, що формування семантичних варіантів синтаксем зумовлено валентними типами предикатів, визначає кількість лексико-семантичних груп кожного з різновидів, деталізує їх; описує морфологічні засоби вираження субстанціальних синтаксем. Спостереження Наталії Петрівни над специфікою

функціонування займенників в семантико-синтаксичній і формально-граматичній структурі простого речення і науковий коментар вмотивовано став основою порівняльної характеристики цього мовного явища.

Отже, у вітчизняному мовознавстві вперше зроблено спробу цілісного і системного аналізу семантико-синтаксичної сфери займенника на матеріалі текстів різних стилів і жанрів, виконаного на засадах функціональної і традиційної граматики.

Структура роботи чітка, зумовлена метою і завданнями. Поставлені дисертанткою завдання повністю розв'язано. Висновки і розділів, і загальні виважені, переконливі. Зміст дисертаційного дослідження засвідчує старанність дисертантки в доборі та інтерпретації фактичного матеріалу, у скрупульозному і критичному опрацюванні наукової літератури. Достовірність результатів дослідження забезпечено якісним та, припускаємо, широким мовним матеріалом, значним теоретичним підґрунтям. Мовні спостереження різного ступеня значущості здійснено ретельно, кваліфіковано.

Дисертаційній праці притаманний високий ступінь самостійності та ретельності, з якою її виконано. На цьому солідному позитивному тлі вважаємо за потрібне зробити деякі зауваження:

1. Дисертантка у вступі зазначає, що «матеріалом дослідження стали конструкції із займенниковими словами, дібрані з текстів різних функціональних стилів сучасної української мови, усної народної творчості, різноманітних словників». Уміщений наприкінці дисертаційної праці список використаних джерел містить 156 позицій – словники, художні, наукові, публіцистичні тексти. Вважаємо, що варто було б 1) вказати, яку кількість реченнєвих ілюстрацій із займенниковими словами дисертантка опрацювала, 2) ширше долучити до списку використаних джерел твори українських письменників початку ХХІ століття (наприклад, Галина Тарасюк, Марія Матіос, Наталка Сняданко, Іван Малкович, Павло Вольвач, Володимир Даниленко, Андрій Кокотюха, Тарас Завітайло, Олег Лишега, Костянтин Москалець, Тарас Федюк).

2. Некоректним, на наш погляд, є виокремлення обсягом у півтори сторінки пункту «Займенникові слова як об'єкт дослідження в сучасному мовознавстві» в першому розділі, бо поданий у ньому матеріал став основою для визначення актуальності дослідження.

3. Оскільки дисертантка добирала матеріал дослідження з текстів не тільки з художнього стилю, то хотілося б почути від дисертантки, чи виявляють певні особливості вживання займенники в різних стилях, окрім загальновідомих семантичних трансформацій: займенник *я* в поетичних творах – *ліричне я*, авторське *ми* в наукових стилях; *воно* – зневажливе ставлення до особи тощо. Варто було, на нашу думку, проаналізувати погляди сучасників на особливості

функціонування окремих займенників у мові, а також висловити своє ставлення до настанов щодо їх етномаркованого вживання (маємо на увазі, наприклад, працю М.Гінзбурга «Про гендерні особливості займенникових іменників *кожний, усякий, жодний*», опубліковану в науковому журналі «Українська мова» (2014, № 2, с. 94–106).

4. Дисертаційна праця Наталії Петрівни в окремих її частинах перевантажена загальновідомою інформацією, що вже давно стала мовознавчою аксіомою, про узвичаєні в традиційному шкільному чи вишівському трактуванні розряди займенника (с. 37–39), про словосполучення (с. 44–47), речення, синтаксему (с. 94–96).

5. Сумнівною є потреба в табл. 1, оскільки, відповідно до коментаря здобувачки, її створив В.М.Ожоган (с. 39). Крім того, інформація в тексті (с. 39–40) повністю дублює інформацію в табл.1 (чи навпаки). Натомість варто було б, узагальнивши, подати в додатках виявлені та інвентаризовані валентні зв'язки займенників не-предикатів, займенникових предикатів, що їх Наталія Петрівна, описала в п. 2.4 і третьому розділі.

6. У дисертації вказано, що предикатні займенники виконують функцію локативності і наведено приклади *Летять... Між ними простір, а під ними море* (О. Кобилянська); *За мертвими виють пси. Так виють, ніби за тими, Що вмерли в усі часи, Й між ними – ми, Не за ними* (В. Герасим'юк) (с. 106), тоді як в авторефераті цю функцію не названо (с. 12).

І насамкінець, порадили б Наталії Петрівні сміливіше висловлювати свою позицію щодо розглядуваних мовних фактів.

Зроблені зауваження не знижують загальної високої оцінки праці, що її виконала Наталія Петрівна Дзюман. Вони стосуються часткових, а не принципових положень роботи і мають переважно рекомендаційний характер. Адже глибокий аналіз матеріалу, теоретичне його обґрунтування засвідчує високу фахову підготовку здобувача, її здатність грамотно досліджувати мовні факти, узагальнювати отримані дані і робити теоретичні висновки.

Крім того, дисертаційне дослідження має теоретичне значення. Зокрема, його суть полягає в тому, що здійснений аналіз семантико-синтаксичної сфери займенника на основі інформативно важливого фактичного матеріалу значною мірою доповнює відомості про його місце і роль у системі мови та комунікативній практиці.

Отримані результати мають і практичне значення, бо їх можна використовувати для створення теоретичних курсів із синтаксису та морфології, написання підручників і посібників з граматики як вищих навчальних закладів, так і загальноосвітніх шкіл, а також для читання спецкурсів та проведення спецсемініарів тощо.

Основні положення дисертації переконливо апробовані у формі доповідей на 12 наукових конференціях різних рівнів та в 10 статтях (з них – сім уміщено у фахових виданнях, а три – у зарубіжних виданнях).

В авторефераті повністю відбито основні теоретичні положення дисертації, аргументацію та висновки роботи.

Отже, зважаючи на викладене вище, констатуємо, що дисертація Наталії Петрівни Дзюман «Семантико-синтаксична сфера займенника в сучасній українській літературній мові» є самостійною завершеною працею. Дисертація повністю відповідає чинним вимогам МОН України до робіт на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук, зокрема «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», а її авторка, Наталія Петрівна Дзюман, заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент –
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української
та класичних мов Національного
університету біоресурсів і природо-
користування України

С.В.Харченко

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ
Начальник відділу кадрів
М.В. Михайличенко
30 09 2019р.